

**ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ
ԳՅՈՒՄԵՑԻՆԵՐԻ ՏՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՎԱՐՔՈՒՄ**

Ուխտագնացությունը ժողովրդական քրիստոնեության ձևերից մեկն է, որը լայն տարածում ուներ հայոց մեջ: Համաձայն Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու՝ «Ուխտագնացությունը երկրից դեպի Աստված հոգևոր ճամփորդություն է՝ միջնորդավորված սրբավայրերով: Այն կապված է սրբացած տեղի գաղափարի և դեպի այդ սրբավայրը ձգտելու մարդկային բնական զգացման հետ: Ուխտագնացությունների միջոցով քրիստոնյան խորհրդական ու աղոթական հայեցողությամբ հաղորդվում է անցյալի սրբազան ժառանգությանը և դրանով իսկ կապ հաստատում ապագայի հետ, քանզի առանց անցյալի հետ կենդանի կապի անհմատ է ապագայի հետ շփում ստեղծելու փորձը: Ուխտագնացությունը հայ մարդու անհատական կամ հավաքական կյանքի հոգևոր դաստիարակման լավագույն միջոցառումներից է, որը դեպի հոգևոր վերածնունդ տանող ճանապարհն է»:¹

Շիրակի և մասնավորապես Ալեքսանդրապոլ-Լենինական-Գյումրու հավատացյալ բնակչության ծխական կյանքի կարևոր ու անբաժան մասն էին կազմում ուխտագնացությունները: Նույնիսկ խորհրդային անաստված գաղափարախոսության պայմաններում շիրակցին ու գյումրեցին պահպանեցին իրենց անսասան հավատն առ Աստված: Եվ չնայած հալածանքներին, գյուղական քահանայական դասի ուղղակի ոչնչացմանը և եկեղեցիների փակմանը՝ նրանք շարունակում էին տարբեր տաղավար տոների ժամանակ կամ մատաղի համար այցելել նշանավոր ուխտատեղիները:

Ուխտատեղիները. Հայոց եկեղեցու ուղղադավան պաշտամունքի մեջ սուրբ վայրեր են Սրբերի գերեզմանները, հրաշագործ տաճարները, պատմական և կրոնական հիշարժան դեպքերի հետ կապ ունեցող տեղերը: Պատմական Շիրակը Հայոց աշխարհի այն գավառներից է, որտեղ, սկսած քրիստոնեության արշալույսից մինչև մեր օրերը, հիմնվել ու գործել են բազմաթիվ երևելի տաճարներ և ուխտավայրեր, որոնք իրենց նշանակությամբ դուրս են եկել գավառի տարածքից՝ ստանալով համահայկական, ազգային-եկեղեցական նշանակություն: Դրանց թվում հատկապես հայտնի էին և այսօր էլ նշանավոր են Հացիկ (նախկին՝ Թոփառլու) գյուղի սրբավայրը իր Ծակքարով, Սառնաղբյուր գյուղն իր սրբավայրերով ու բուժիչ ջրով², ինչպես նաև Գյումրու Սբ Աստվածածին կամ Յոթվերք եկեղեցին՝ Սարիղամիշի «Յոթ վերք» սրբապատկերով: Դրանց նկատմամբ ժողովրդի վերաբերմունքի մասին ժամանակակիցները նշում են. «Աստվածածնի մատաղ շատ էին անում թե՛ գյումրեցիները և թե՛ շրջակա գյուղերից, Ախալքալակից եկող ուխտավորները: Վարդևորին շրջակա գյուղերից, հատկապես Ախալքալակից և նրա շրջաններից գալիս էին Գյումրի, Աստվածածին ուխտի, Գյումրուց էլ գնում էին Ղարթախի՝ սուրբ Օհաննես, Թոփառլի գյուղի մոտ»:³

Շիրակում պաշտելի և հարգի սրբավայրերի շարքում իրենց ուրույն տեղն ունեն Թուխանուկները, որոնք ընդունված է համարել տեղական նշանակության ուխտատեղիներ: Հետաքրքիր է, որ պատմագավառի Թուխանուկներն ունեն ոչ միայն

¹ Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցի, Քրիստոնեական, Վանաձոր, 2001, էջ 102:

² Սառնաղբյուրի քարանձավը, որի ընդերքից բխում է բուժիչ ջուրը, համաձայն ժողովրդական պատկերացումների, կապվում է Սբ Գրիգոր Լուսավորչի անվան հետ:

³ Գյուլեցյան Հ., Գյումրի (Ալեքսանդրապոլ, Լենինական), ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ ազգագրության բաժնի արխիվ, տետր 2, 1980, էջ 155:

տեղական ծագում, այլև, այսպես ասած, «բերովի» են, այսինքն՝ 1830-ական թթ. ներգաղթած արևմտահայերն իրենց հետ բերել էին իրենց պատմական հայրենիքի այս կամ այն Թուխմանուկի մասին որոշակի հուշեր կամ էլ կոնկրետ սրբագործված առարկաներ ու Թուխմանուկ կոչվող Ավետարաններ: Այ. Մխիթարյանը հիշատակում է նման դեպքերի մասին. «Օսկե կող ու կարմիր Ավետարանները տերտերներուն էրազ կուզան թե՛ մեզի մեր տեղը-մեր օքևանը տարեք, թե չէ աչքերդ կը հանենք»: Կամ՝ «...սատանա Սարգսենց Թուխմանուկը ջահել տղի պես է ու ամեն օր կերթա Բասեն, իրան օքևանը հանդիպի կուզա»:⁴

Շիրակում առկա բազմաթիվ հնագույն հետքեր ունեցող սրբատեղիներ իրենց տեսքով, դիրքով և ժողովրդական ուխտագնացության մինչ օրս պահպանված եղանակներով հար և նման են հայագիտության մեջ հանդիպող Թուխմանուկների նկարագրությանը:⁵ Դրանք Հոռոմի, Լեռնակերտի, Աղինի, Գյումրու, Արթիկի, Լուսաղբյուրի, Ջրառատի, Մեծ Մեպասարի և այլ վայրերի սրբավայրերն են:

Շիրակցիների համար ոչ պակաս կարևոր ուխտատեղիներ էին նաև Տան սրբերը, որոնցում հիմնականում պահպանվում էին ձեռագիր Ավետարաններ: Սրանց շարքում հատկապես կարելի է առանձնացնել «Ղալիջվա Ավետարանը» (ներկայիս՝ Վահրամբերդ), «Դեհաղվա Ավետարանը» (ներկայիս՝ Գետք), Բաջողվա (Հայկավան) «Բայո մամի» ու «Ղիջ» Ավետարանները, «Աղինի կարմիր Ավետարանը», ինչպես նաև Ախալցխայի Ծուրրուտ գյուղի հռչակավոր մագաղաթյա Ավետարանը, որին ուխտի էին գնում Կարինից Ալեքսանդրապոլ գաղթած վերաբնակները:⁶ Տան սրբերին այցի էին գնում հիմնականում երազով և հիվանդների ապաքինման ակնկալիքով:

Բացի տեղական սրբավայրերից, ուխտի էին գնում նաև Հայաստանի այլ նշանավոր վանքեր ու եկեղեցիներ, ի մասնավորի՝ Մշո Սբ Կարապետ (մինչև XXդ. սկիզբ), Սբ Էջմիածին, Կոշի Սբ Գևորգ, Ծաղկեվանք, Թալինի Կարմրավոր և այլքն: Հատուկ ուխտագնացություն էր իրականացվում Սուրբ երկիր՝ Երուսաղեմ, Բեթղեհեմ և Հիսուս Քրիստոսի երկրային կյանքի հետ կապված այլ վայրեր:

Ուխտավորները. Ըստ Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու՝ «Ուխտավորը հավատքով և իմաստությամբ առեցուն այն անձն է, որը քաջ գիտակցում է իր մեղանշականությունը և պահանջ է զգում Աստծու և սրբությունների հետ հաղորդակցվելու ոչ միայն հազեցնել իր հոգեկան ծարավը, իմաստավորել իր կյանքը, այլև զորություն ստանալ Սուրբ վայրով՝ դիմակայելու գալիք փորձություններին»:⁷ Սա նշանակում է, որ ուխտ անել ու գնալ կարող էին բոլորը, անկախ սեռից ու տարիքից:

Մեր կողմից հավաքած դաշտային ազգագրական նյութերի⁸ ու ձեռագիր աղբյուրներում առկա տեղեկությունների հիման վրա ուխտագնացությունները՝ որպես ժողովրդական քրիստոնեության դրսևորման ֆենոմեն, կարելի է դասակարգել *ա) անհատական, բ) ընտանեկան և գ) ազգակցական-դրացիական մեծ խմբերով* տեսակների:

⁴ Մխիթարեանց Աղ., Փշրանք Շիրակի ամբարներից, Էմինյան ազգագրական ժողովածու, հ. 1, Մոսկուս-Ալեքսանդրապոլ 1901, էջ 162-165:

⁵ Թուխմանուկների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս «Թուխ մանուկ» նստաշրջանի նյութեր, Եր., 2001: Մարտիկյան Հ., «Տան սուրբ» երևույթը. Ակունքների հարցը և մերօրյա դրսևորումները, Հայոց սրբերն ու սրբավայրերը, ակունքները, տիպերը, պաշտամունքը, Եր., 2001, էջ 337-346:

⁶ Բազեյան Ա., Դաշտային ազգագրական նյութեր (հետախու՝ ԴԱՆ), Ախալցխա, Լեռնական, 1986:

⁷ Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցի, Քրիստոնեական, էջ 102:

⁸ Օգտագործվել են 2011թ-ին Շիրակի մարզի Ոսկեհասկ, Հացիկ, Այգաբաց և Ազատան գյուղերում հեղինակների հավաքած դաշտային նյութերը և Գյումրիում անցկացված սոցիալոգիական հարցումների արդյունքները:

Անհատական ուխտագնացությունը տարածված էր XIXդ. և XX դարասկզբին, այսինքն՝ մինչխորհրդային շրջանում: Անհատական ուխտի գնում էին գերազանցապես տղամարդիկ և բացառապես Մշո Սբ Կարապետ վանքը կամ Սուրբ երկիր (Երուսաղեմ): Ըստ ժողովրդական պատկերացման, «Սուրբ Կարապետ մեծ մասամբ գնում էին ունևորները, որովհետև գնալ-գալը, որ տևում էր մի քանի օր, և՛ ժամանակի (գործից կտրվելը), և՛ դրամի հետ էր կապված: Սուրբ Կարապետի ուխտ մեծ մասամբ գնում էին երիտասարդները: Կնոջ կամ աղջկա գնալն արգելված էր, որովհետև կին է գլխատել տվել Հովհաննես Սկրտչին և գլուխը սկուտեղի մեջ դրած պարել: Սուրբ Կարապետ ուխտ գնալը մեծ իրադարձություն էր գյումրեցիների համար: Ամեն մայր մեծ երջանկություն էր համարում այդ ուխտագնացությունը և երանի (երմակ) էր տալիս այն օրվան, երբ իր տղան (կամ տղաները) կարժամանա այդ փառքին»:⁹

Ընտանեկան ուխտագնացությանը մասնակցում էին կա՛ն ամուսիններով, կա՛ն ամուսինները զավակների հետ: Գյումրեցիների ավանդական կենցաղում ընտանեկան ուխտագնացությունները կապված էին տվյալ ընտանիքի կոնկրետ ուխտի հետ՝ անգավակություն, փափագելի տղա երեխայի ծնունդ, երեխայի պաշտպանություն, հիվանդությունից ազատում և այլն: Հատկանշական է, որ ուխտագնացության ընտանեկան ձևը պակասեց խորհրդային տարիներին ու նորից լայն տարածում ստացավ հետխորհրդային շրջանում:

Առավել ընդունված էին ազգակցական-դրացիական խմբերով հանդիսավոր ուխտագնացությունները, որոնք խիստ մարդաշատ էին, տոնական և ընդգծված հասարակական բնույթ էին կրում: Ուխտագնացության այս ձևը, որ լայնորեն տարածված էին XIX-XX դարերում, մեր օրերում հազվադեպ է կատարվում, ինչը բացատրվում է նյութական սուղ պայմաններով: Սովորաբար մեծ խմբերով ուխտագնացության ժամանակ մատաղ էին անում, հացկերույթ կազմակերպում. դա բավականին ծախս է պահանջում, ուստի հասու չէ այսօրվա շիրակցիների և գյումրեցիների մեծ մասի համար:

Ուխտագնացության ժամանակն ու նպատակները. Չնայած այն բանին, որ ուխտ անելու ու սրբավայր գնալու վերաբերյալ հայոց եկեղեցին կոնկրետ օրեր չի սահմանել, ժողովուրդն ուներ իր հաստատագրված ու անխախտ կատարվող ուխտագնացության օրերն ու հատկապես տոները: Ինչպես վկայում են ձեռագիր աղբյուրները, ավանդաբար (XIXդ.), տարվա մեջ նշանավոր օրեր էին ուխտագնացության օրերը: Էջմիածնի ուխտագնացությունը կատարվում էր Վարազա խաչին, բայց այնքան էլ հանդիսավոր չէր: Գրավիչ էր միայն գնացող ընտանիքների համար: Երուսաղեմ էլ ուխտավորներ էին գնում: Նրանք գնում էին այն հաշվով, որ Չատկի կիրակին այնտեղ գտնվեն, «զուս գերեզմանին» արժամանալու, գլխադրի, գերեզմանը համբուրելու, հաջիմդոսի դառնալու: Սրանց ուխտագնացությունը տևում էր վեց ամիս: Լենինականցիք (իմա՝ արեքսանդրապոլցիները, Կ.Բ.) ուխտ էին գնում Մշո Սբ Կարապետ և Էջմիածին: Այն բարի ժամանակներում, 60-70-ական թթ. (նկատի ունի 1860-70-ական թթ.-երը. Կ.Բ.) երբ հայերի ու թուրքերի մեջ թշնամություն չկար, դեպի Տաճկաստան երթևեկությունն ազատ էր, թե՛ առևտրի, թե՛ ուխտագնացության համար: Ռուսահայերը շատ էին սիրում Մշո սուլթան սուրբ Կարապետին, քյանդրբագների մուրազատվին: Հաշտարխանից, Բզլարից, Մոզդուկից, Նոր Նախիջևանից մեծ ընտանիքներով գալիս էին Լենինական, վոր լենինականցիների հետ միասին սահմանն անցնեն, գնան ս. Կարապետ:¹⁰ Ալեքսպոլցի հայտնի մտավորականներից մեկի՝ Նիկողոս Նիկողոսյանի վկայությամբ՝ «Նշանավորն այն էր, որ ժողովրդի աչքում Երուսաղեմ գնացող հաջինե-

⁹ *Գյուլեցյան Հ., Գյումրի, տեսք 2, էջ 151-153:*

¹⁰ *Նիկողոսյան Ն., Լենինական, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ բանասիրության արխիվ, FF II, էջ 7269:*

րը լավ համարում չունեին, նրանց մասին ասում էին, որ խղճերն այնտեղ են թողել, հավատներն ուրացել»:¹¹ Ալեքսյուցի մեկ այլ ականատես-հուշագրի վկայությամբ՝ «Գնում էին ոչ այնքան բարեպաշտությունից, որքան սնապարծությունից և նոր վայրեր տեսնելու հետաքրքրասիրությունից»:¹² Հաճախ ուխտի գնացած ընտանիքների տոհմանունը կամ զբաղմունքն ու արհեստը ցույց տվող ազգանունները փոխվել են և դարձել Մահտեսյան կամ Մուղղուսյան (*մահտեսի, մուղղուսի, հաջի* եզրերը միևնույն նշանակությունն ունեն և Սուրբ երկիր գնացած ուխտավորների պատվանուններ են համարվել):

«Համբարձումից 40 օր հետո մինչև Վարթևոր (Վարդավառ) սկսվում է Սուրբ Կարապետի պասը, որը պահում են մեծ մասամբ պառավ կանայք, ջահել աղջիկները, որոնք մուրազ ունեն, և այն տղամարդիկ, որոնք Սուրբ Կարապետ ուխտ են գնալու: Այս պասը պարտադիր չէ մյուս պասերի նման, բացի վերջին շաբաթվանից: Սուրբ Կարապետի պասը պահում էին չոր՝ մինչև Վարդավառ պասը չէին ուտում, և թաց՝ շաբաթ և կիրակի օրերը պասն ուտում էին: Սուրբ Կարապետի պասը պահում էին մեկից մինչև յոթ տարի, նայած պահողի խոստմանը: Ժողովրդի մեջ հռչակված, հրաշագործ, մուրազատու սուրբ էր համարվում սուրբ Կարապետը: Այն ժամանակի լարախաղացներն իրենց ճարպկությունը վերագրում էին Մշո Սուրբ Կարապետի տված շնորհին: Երբ երդվում էին «սուրբ Կարապետ», ապա ճշմարտությունը կասկածելի չէր»:¹³ Սուրբը երաժիշտների, լարախաղացների ու թատերական ներկայացումների հետ կապված անձանց հովանավոր պատրոն-փիրն էր, և նրա անվամբ երդվելը ինքնին մեծ պատասխանատվություն էր, իսկ երդմնազանցությունը հավասար էր հոգևոր «մահվան»:

Մշո սուրբ Կարապետի՝ որպես համահայկական սրբատեղիի մասին ավելի մանրամասն պատմում է Ալ. Մխիթարյանը. «Սուրբ Կարապետ. այս տոնը, ըստ օրացույցի, անխափան կատարվում է հունվարի 15-ին, բայց այստեղ դնելն իր առանձին պատճառն ունի: Համբարձմանից մինչև Վարդավառ, ամբողջ եօթ շաբաթ, շատերն առանց լուծելու ինչպես մեծ պասը (ոմանք էլ շաբաթ կիրակի լուծում են) Սուրբ Կարապետի՝ կամ «Օխտն անուան» պաս են պահում եօթ տարի շարունակ և անընդհատ: Եօթ տարին լրացնելուց յետոյ, գնում են Մշո կամ Տարօնոյ Գլակայ կամ Իննակնեան վանքը «Մշո սուրբան»-Յովհաննու Սկրտչի «մարմառ գերեզմանին» ուխտ ու երկրպագությւն, որ մուրազները տայ և սրտերի խորհուրդներն ու խնդրուածքները կատարէ: Շատերը նպատակ են դնում գերեզմանի վերայ խնդրել, որ իրանց «Օխտ գոմշի ոյժ տայ», ոմանք լարախաղացութիւն են խնդրում, ոմանք սազ ածել ու բանաստեղծական տաղանդ, ոմանք իրանց ցաւերին փարատութիւն, ոմանք էլ այլ և այլ շնորհքներ: Իսկ անգազակ ծնողները, գօտիները դնում են գերեզմանաքարի վերայ, ջերմեռանդ աղոթում ու անծանոթ մէկին հրաւիրում, որ գօտին մէջքը կապէ, այն նպատակով, որ զաւակ ծնանելիս՝ քաւորը նա լինի: Այդ ճանապարհով զաւակ ստացողները և միամօր զաւակատէրերը, զաւակները ծնած օրից ուխտում են իրանց զաւակների գլխի մազերը այնքան ժամանակ չը խուզել, մինչև որ նրանք գնան Ս. Կարապետի գերեզմանին ուխտ անեն, ապա այնտեղ գերեզմանի վերայ վեր են անել տալիս, այդ մազերից բարակ պարան են ոլորում ու կապում այն աւելի վերայ, որով աւելում են վանքն ու գերեզմանի շուրջը սրբում-խտակում: Շատերն էլ խնդրում են, որ իրանց զաւակներին խելք ու շնորհք տայ, որպէսզի իրանց մահուանից յետոյ՝ օճաղները ծխացնեն ու վառ պահեն»:¹⁴ Հատկանշական է նաև, որ շիրակցի մայրերը հիվանդ կամ անհանգիստ երեխաներին (միայն տղաների մասին է խոսքը) քնեցնելիս կամ հանգստացնելիս օրորո-

¹¹ Նիկողոսյան Ն., *Լենինական, ՀՀ Գ.Ս.Ս. ՀԱԻ բանահյուսության արխիվ, FF II, էջ 7269-7270:*

¹² *Գլուխեցյան Հ., Գյումրի, տետր 2:*

¹³ Նույնը:

¹⁴ *Մխիթարեանց Աղ., էջ 272:*

ցային երգի բանաձևում հիշատակում էին այս հռչակավոր սրբի անունը և զորություն էին քախսանձում նրանից. «Մշո սուրբան սուրբ Կարապետ, պահապան իմ բալիս»:¹⁵

Ծառզարդարին (Ծաղկազարդ) և հատկապես Համբարձմանը շիրակցիները ուխտի էին գնում Արայի լեռան ստորոտին գտնվող Ծաղկեվանք ու մասնակցում ժողովրդական տոնախմբություններին:¹⁶

Ինչպես վերը նշվեց, Սբ Աստվածածնի տոնին այլ տարածաշրջաններից գալիս էին Գյումրի, իսկ գյումրեցիները գնում էին Ղաթախչի (Մայիտակի նախկին վարչական շրջան, Հարթագյուղի մոտ)՝ «Սուրբ Ովանես» (Սբ Հովհաննես) վանք: Ուխտավորների հոսքը դեպի բավական բարձր և դժվարամատչելի լեռնագագաթի վրա կառուցված մատուռ սկսվում էր առավոտ ծեփին, իսկ ցերեկը կատարվում էր մատաղի արարողությունը և խորհրդային տարիներին նաև խնջույքը: Սբ Հովհաննես գալիս էին մուրագով, այստեղ էին բերում տարբեր հիվանդություններ, հատկապես ընկնավորություն ունեցող երեխաներին, որոնց ծնողները շալակած բարձրացնում էին «գորավոր սրբի օթևանը»: Մեր հավաքված դաշտային ազգագրական նյութերում հանդիպում են վերը նշված հիվանդությամբ տառապող երեխաներին Սբ Հովհաննես ուխտի տանելու բազմաթիվ դեպքեր: Օրինակ. Պարզևուհի Բարբարյանն իր որդուն՝ Մարգսին, որը մանկուց տառապում էր ընկնավորությամբ (հարևանները Քյաղո Սաքո էին կոչում նրան) յոթ տարի շարունակ շալակած ու ոտաբոքիկ Լենինականից տարել է Ղաթախչիի Սբ Հովհաննես՝ իր հետ տանելով նաև նվերներ այնտեղ գուշակություններ անող քյաղակներին: Բանասաց Ազնիվ Բարբարյանի խոսքերով՝ իր եղբայրը բուժվել է, իսկ ինքը երազ է տեսել և իր բնակարանի մի անկյունում Սբ Հովհաննեսին նվիրված «օթևան» է պատրաստել, որտեղ գալիս էին մոտ վառելու դրկիցները:¹⁷ Ղաթախչիի Սբ Հովհաննես՝ բերում էին նաև յոթ տարի մուրագով ծամերը չկտրած տղա երեխաներին, որոնց ծանկտության ծեսը կատարվում էր հենց մատուռի դռանը:¹⁸

Շիրակցիները հոգեկան ծանր խանգարումներով տառապողներին («կապի խելառներին») հիմնականում ուխտ էին տանում Կոշի Սբ Գևորգ եկեղեցի և հավատում էին, որ վիշապասպան այս սուրբը իր նիզակով կխոցի հիվանդի ներսում բույն դրած դևերին ու չարքերին՝ ազատելով նրան հոգեկան և մարմնական տառապանքներից:¹⁹

Ուխտագնացության նկարագիրը. Ուխտագնացության ձևերն ու եղանակները տարբեր էին՝ պայմանավորված դրա անհատական, ընտանեկան կամ համայնական բնույթով: Անհատական ու ընտանեկան ուխտագնացությունը, կապված լինելով մասնավոր նպատակով արված ուխտի ու կոնկրետ սրբավայրի հետ, պահանջում էր խիստ կանոններ (գնալ ոտաբոքիկ, լուռ, առանց հետ նայելու և այլն), որոնց պահպանումը պարտադիր էր ուխտն ընդունելի լինելու առումով: Ազգակցական-դրացիական մեծ խմբերով ուխտագնացությունը, մինչդեռ, կապված լինելով ժողովրդական տարեցույցային տոների հետ, ուրախ ու զվարթ բնույթ ուներ և ուղեկցվում էր զվարճանքներով՝ երգ ու պարով, խաղերով, հացկերույթով: Ահա ինչպես է նկարագրում Ն.Նիկողոսյանը XIX դարավերջին Մշո Սուրբ Կարապետ կատարվող ուխտագնացությունը. «Վարդավառից երկու շաբաթ առաջ ուխտավորներն իրենց ազգականների հետ հավաքվում էին Արփաչայի ափը: Հավաքվում էին նաև շատ հանդիսատեսներ: Առավոտը վաղ գետի ափին վրաններ էին խփում և սկսում էին քեֆ, ուրախություն: Ամեն կողմից

¹⁵ Դ.ԱՆ, Լենինական, 1986:

¹⁶ Օդաբաշյան Ա., Հայոց ժողովրդական հավատալիքները, Պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Եր., 1995, էջ 17:

¹⁷ Աղանյան Գ., Դ.ԱՆ, Լենինական, 1986:

¹⁸ Նույնը:

¹⁹ Նույնը:

լավում էր գուռնի ու դիռլի զիլ ձայնը, սազանդարների քաղցր նվագը, երգ, պար, բացականչություններ խառնվում էին իրար: Այդ ամենը մի առանձին հրապույր էր ներկայացնում, և մարդիկ ցանկանում էին ինչ էլ վոր լինի, իրանք էլ մի օր ուխտ են գնալու:

Կես օր լինելուն պես ուխտավորների առաջնորդները ղլավուզները կարգադրում էին ձիերը մատել: Իրանք կարմիր դրոշակները քներին գցած անցնում էին գետը, հետները տանելով ուխտավորներին: Օդը թնդում էր «մնաք բարով – գնաք բարով» ասողների ձայնից: Ուխտավորների մեջ լինում էին հետևակներ, որոնք տանում էին հետներն իրենց 7-8 տարեկան արու զավակներին: Նրանք երեխայի ծնվելուց առաջ խոստացել էին ոտքով ուխտ տանել անդրանիկ զավակին: Երեխայի մազերը չէին կտրում, հյուսում էին, վոր գերեզմանի վրա խուզեն, տղան մնացական լինի»: ²⁰

Նշված տոների ժամանակ սրբավայրերում այնքան մեծ թվով ուխտավորներ էին հավաքվում, որ մարդկանց բազմությունը տարածվում էր սրբավայրի բոլոր չորս կողմերում: Ուխտագնացության մասնակիցները, իրենց ցանկությունները, նպատակներն ի կատար ածելու միտումով, քաշկիմակներ կամ հագուստի կտորներ էին կապում մոտակա սրբազան ծառերից, լվացվում տեղի բուժիչ աղբյուրի ջրով, դիմում գուշակների օգնությանը: Նրանց մասին հետաքրքիր տեղեկություն է հիշատակում Հ. Գյուլեցյանը. «Ղաթխաչիում լինում էին մաս քյաղակներ (երևի հեթանոսական ժամանակներից մնացած ծիսակատարության մնացորդներ): Քյաղակները (մեծ մասամբ կանայք) իրենց դիմող այցելուի համար գուշակում էին ապագան: Քյաղակներն իրենց համարում էին սրբի դուլը (ծառան) և իբր սրբի թելադրանքն էին բարձրաձայն հաղորդում իրենց դիմողին: Իհարկե, առանց խաչհամբուրի (վարձի) ոչ ոք չէր դիմում քյաղակին: Քյաղակը գուշակում էր ուշագնաց վիճակում: Ժողովուրդը հավատում էր նրանց, ամեն կերպ սիրաշահում էր, որպեսզի նրանց աղեն՝ սուրբը չբարկանա և չպատժի»:²¹

Քրիստոնյա շատ ժողովուրդներ ի ծնե խելագարներին, մարմնական որոշակի այլանդակություններով «աչքի ընկնողներին», որոնք ապրում էին նշանավոր սրբավայրերի և վանքերի հարակից տարածքներում, համարում էին «Աստծո մարդիկ» (Այս առումով հետաքրքիր է շիրակյան հետևյալ բանաձևը. «Քյաղակ՝ Աստծու գյաղակ»): Համաձայն ժողովրդական պատկերացումների՝ Աստծո խելագարների և այլանդակների գուշակությունները ճշմարիտ են, քանի որ նրանք, ծնվելով այդպիսին, աստվածային շնորհների են արժանացել ու իրենց հոգում և մարմնում կրում են մնացյալ մարդկանց մեղքերը: Օրինակ՝ ռուսական միջավայրում այս խելագարների և այլանդակների ինստիտուտը բավական լայն տարածում ուներ և հայտնի էր «յուրողիվիե» (юродникъ) անվամբ: Ուղղադավան բոլոր եկեղեցիները, չունդունելով հանդերձ գուշակությունները և համարելով դրանք սնտի հավատալիքներ, միևնույն ժամանակ բավական լայն վերաբերմունք են դրսևորում «Աստծո խելագարների» և այլանդակների նկատմամբ և ճանաչում են նրանց որպես «խոնարհությամբ հանուն Քրիստոսի այլանդակ պատկեր ընդունածների»:²²

Նկարագրելով ուխտագնացության կարևոր բաղադրիչներից մեկը հանդիսացող մատաղի արարողությունը՝ Հ. Գյուլեցյանը գրում է. «Եկեղեցու երկու բակում էլ մայրում էին ոչխարները և գառները, որոնց բերել էին օշնած (օրհնած) աղ տալու: Մատաղացուներին երեք անգամ պատեցնում էին եկեղեցու շուրջը, որ մատաղը համով և ընդունելի լինի: Ուխտավորները եկեղեցու բակում մորթում էին գառը կամ ոչխարը, գլուխը, ոտներն ու մորթին տալիս էին ժամկոչին, հենց եկեղեցու բակում մատաղը եփում, բաժանում աղքատներին և մատաղ ուզողներին և ապա վերջում էլ իրենք ուտում:

²⁰ Նիկողոսյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 7270:

²¹ Գյուլեցյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 155-156:

²² Даль Вл., Толковый словарь живаго великорускаго языка, т. IV, С-Пб., 1882, с.669.

Գյումրեցին մեծ ջերմեանդությամբ էր մոտենում մատաղին: Ըստ նրա՝ մատաղը մեղքերին թողություն էր տալիս, հաջողության և առողջության գրավական է և այդ պատճառով եթե իրենք մատաղ չէին արել, բոլորովին անհարմար չէին համարում ուրիշից մատաղ ուզելը»:²³

«Վերադարձին բերում էին նվերներ՝ թաշկինակ, գլխաշոր, մանր-մունր զարդարանքներ և զագային (մանանա), որ նստում էր ծառերի տերևներին, կանաչ, քաղցրահամ ու բաժանում էին մոտիկ բարեկամներին, հարազատներին, հարևաններին»:²⁴ Ուխտից վերադարձողներին հարևանները դիմավորում էին. «Մուրազդ ի կատար» և «Ուխտդ ընդունելի էլնի» խոսքերով:²⁵

Ուխտագնացությունը, այսպիսով, հայ ժողովրդի և մասնավորապես գյումրեցիների տոնաժխական կյանքի կարևոր բաղկացուցիչներից մեկն է, որը, պահպանվելով նույնիսկ խորհրդային աստվածամեծ գաղափարախոսության պայմաններում, շարունակվում է առայսօր: Եթե մինչխորհրդային տարիներին ուխտագնացության բոլոր ձևերը լայնորեն էին կիրառվում, խորհրդային տարիներին, պակասելով հանդերձ, շարունակվում էին կենցաղավարել: Հատկապես Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին դրանք որոշակի աշխուժացում ապրեցին, ինչը պայմանավորված էր ռազմաճակատում գտնվող հարազատներին աջակցելու, վտանգներից զերծ պահելու ավանդական ձևերի՝ ուխտերի, մատաղների, ադոքթ-օրինանքի և այլ եղանակների վերահաստատումով:²⁶ Ըստ էթնոսոցիոլոգիական հետազոտությունների՝ 1970-1980-ական թթ. ՀԽՍՀ քաղաքային բնակչության 20%-ի համար ուխտ գնալն ու մատաղ անելը եկեղեցի հաճախելու հիմնական շարժառիթն էր:²⁷ Հետաքրքրական են նույն հետազոտության արդյունքում հետխորհրդային 1992-93 թթ. վերաբերող տվյալները, որոնց համաձայն՝ եկեղեցի այցելելու շարժառիթների մեջ ուխտագնացությունը հանրապետության բոլոր քաղաքներում ամենացածր տոկոսն ունի:²⁸ Կարծում ենք՝ այս փաստը լրացուցիչ ուսումնասիրության ու վերլուծության կարիք ունի:

ПРОЯВЛЕНИЯ НАРОДНОГО ХРИСТИАНСТВА В ПРАЗДНИЧНО-ОБРЯДОВОМ ПОВЕДЕНИИ ГЮМРИЙЦЕВ

___ Резюме ___

___ К.Базеян, Г.Аганян ___

В статье впервые делается попытка изучить явление паломничества как важной составляющей празднично-обрядового поведения гюмрийцев и широко распространенного в Шираке с незапамятных времен. Способы, формы и виды паломничества классифицируются в диахроническом и синхроническом разрезе. В статье обсуждаются причины, даты, участники паломничества, церемония жертвоприношения и другие сопутствующие им явления. В рамках темы представлены также святыни и священные места общеармянского и местного значения.

²³ Գյումրեցյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 161-162:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 151-153:

²⁵ Բազեյան Կ., ԳԱՆ, 2012, Գյումրի-Շիրակ, հարցաթերթիկների նյութեր:

²⁶ Մկրտչյան Ս., Տոներ, Եր., 2010, էջ 133:

²⁷ Մկրտչյան Ս., Տոները հայոց արդի կենցաղում (էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, սրակ 22, էջ 180, աղյուսակ 27, 28:

²⁸ Նույն տեղում, աղյուսակ 29: